

INDICE

ABBREVIAZIONI	15
PREMESSA	17
I INTRODUZIONE	21
1 IL TESTO DEL 'COMMENTO DEL VATICANO'	23
1.1 I Manoscritti	23
1.2 Rapporti tra i Testimoni	30
Prima unità critica: prologo e qu. 1-41, l. 20	31
Seconda unità critica: qu. 41, l. 20-qu. 60	37
Terza unità critica: qu. 61-174	41
1.3 Criteri di Edizione del Testo	48
1.4 Presentazione degli Apparati	60
2 LA STRUTTURA DEL TESTO	63
2.1 La Redazione originaria	63
2.2 La Versione del Vat. lat. 2173	67
2.3 La Versione del Parigi, BnF lat. 15106	93
3 RADULFO BRITO E IL 'COMMENTO DEL VATICANO'	99
3.1 La Produzione Filosofica e Teologica di Radulfo Brito	100
3.2 Le Questioni di Radulfo sul <i>De anima</i> e il 'Commento del Vaticano'	104
La 'dottrina di Avicenna' sulla resurrezione e il <i>De anima</i> di Radulfo	109
Alberto, Tommaso e i maestri in arti: la tradizione criticata da Radulfo	115

	La dottrina sull'attività dell'anima <i>post mortem</i> nel commento al <i>De anima</i> di Radulfo e nel 'Commento del Vaticano'	118
	Il libero arbitrio	122
	La conoscenza intellettuale del singolare materiale	125
3.3	Una citazione ricorrente della <i>Summa Alexandrinorum</i>	126
3.4	Il Commento alle Sentenze di Radulfo Brito	132
4	FONTI E CRONOLOGIA DEL TESTO	139
4.1	Le Fonti	139
	Fonti classiche	139
	Fonti medievali	141
	La <i>Summa theologiae</i> di Tommaso e l'ipotesi del commento archetipo	143
	Il ruolo della σύνεσις	147
	Il subiectum della continenza e dell'incontinenza	150
	La virtù eroica	151
4.2	La Cronologia	154
	APPENDICE I	157
	APPENDICE II	159
II	EDIZIONE DEL TESTO	169
	Prohemivm	171
	Qu. extra litteram	177
	Qu. 1: Vtrum de istis operationibus precedentibus virtutes et etiam sequentibus sit scientia	177
	Qu. 2: Vtrum scientia moralis sit practica vel speculatiua	181
	Qu. 3: Quid sit ibi subiectum: vtrum operatio humana vel virtus vel felicitas vel bonum agibile	182
	Liber I	186
	Qu. 4: Vtrum omnia bonum appetant	186
	Qu. 5: Vtrum aliquis possit appetere malum	187
	Qu. 6: Vtrum in omnibus operationibus humanis sit aliquis finis	188
	Qu. 7: Vtrum in omnibus actibus humanis sit dare vltimum finem	191
	Qu. 8: Vtrum aliquis possit appetere aliqua duo in ratione duorum vltimorum finium	193

Qu. 9: Vtrum omnia que homo agit et appetit, agat et appetat propter vltimum finem	195
Qu. 10: Vtrum sit vnus finis vltimus omnium hominum	197
Qu. 11: Vtrum omnes artes debeant in ciuitate permitti	198
Qu. 12: Vtrum modus procedendi in hac scientia sit modus persuasius	200
Qu. 13: Vtrum iuuenis debeat esse conueniens auditor istius scientie	201
Qu. 14: Vtrum felicitas consistat in voluptatibus	203
Qu. 15: Vtrum felicitas consistat in honoribus	206
Qu. 16: Vtrum honor sit in honorante vel in honorato sicut in subiecto	208
Qu. 17: Vtrum felicitas consistat in virtutibus	210
Qu. 18: Vtrum felicitas humana consistat in diuitiis	212
Qu. 19: Vtrum, si veritas et amicus dissentiant, magis sit preferendum amicum quam veritatem vel econuerso	215
Qu. 20: Vtrum sit ponere aliquod bonum separatum ydeale	218
Qu. 21: Vtrum homo habeat duo optima siue duas perfectiones	221
Qu. 22: Que vita sit melior, vtrum actiua vel speculatiua, et per consequens que felicitas sit melior, vtrum felicitas actiua vel speculatiua	223
Qu. 23: Vtrum felicitas sit bonum perfectum	225
Qu. 24: Vtrum felicitas sit bonum per se sufficiens	227
Qu. 25: Vtrum felicitati possit addi aliquod bonum minimum, ita quod felicitas cum illo minimo bono sit eligibilior quam sine illo	230
Qu. 26: Vtrum homo sit animal naturaliter ciuile	233
Qu. 27: Vtrum felicitas humana sit operatio siue consistat in operatione	236
Qu. 28: Vtrum felicitas consistat in operatione secundum virtutem	238
Qu. 29: Vtrum felicitas consistat in actu voluntatis vel in actu intellectus	240
Qu. 30: Vtrum ad felicitatem requiratur delectatio	245
Qu. 31: Vtrum habundantia bonorum exteriorum requiratur ad felicitatem et etiam vtrum expediat ad felicitatem	247
Qu. 32: Vtrum felicitas sit bonum humanum vel a deo immissum	252
Qu. 33: Vtrum felicitas sit transmutabilis	254
Qu. 34: Vtrum aliquis homo in hac vita existens possit dici felix vel quod expectet mortem ad hoc vt iudicetur felix, sicut voluit Solon	257
Qu. 35: Vtrum aliquis possit esse beator vel felicior alio	260
Qu. 36: Vtrum fortune et infortunia amicorum redundant in mortuos	262
Qu. 37: Vtrum anima post mortem possit habere aliquam operationem	264
Qu. 38: Vtrum felicitas sit de numero bonorum laudabilium vel de numero bonorum honorabilium	267
Qu. 39: Vtrum omnes homines appetant felicitatem	269

Qu. 40: Vtrum appetitus sensitivus sit natus obedire rationi	270
Qu. 41: Vtrum virtutes habeant esse in substantia anime vel in potentia anime sicut in subiecto	274
Qu. 42: Vtrum virtus intellectiva, sicut sapientia, scientia et opinio, debeat dici virtus	276
Liber II	280
Qu. 43: Vtrum virtutes morales generentur ex operationibus	280
Qu. 44: Vtrum ex vna sola operatione generetur virtus moralis in nobis	283
Qu. 45: Vtrum virtutes morales insint nobis a natura	285
Qu. 46: Vtrum virtutes possint corrumpi in nobis	287
Qu. 47: Vtrum omnis virtus moralis habeat esse circa passiones	289
Qu. 48: Vtrum virtus sit impassibilitas, sicut posuerunt stoyci	291
Qu. 49: Vtrum difficilius sit pugnare contra concupiscentiam quam contra iram	293
Qu. 50: Vtrum virtutes et artes sint circa difficilia	296
Qu. 51: Vtrum virtus sit passio vel habitus	297
Qu. 52: Vtrum virtus consistat in medio	301
Qu. 53: Vtrum medium circa quod est virtus sit medium rei vel medium rationis et quoad nos	303
Qu. 54: Vtrum virtutes intellectuales habeant esse in medio	305
Qu. 55: Vtrum iste operationes sicut furtum et homicidium possint fieri vt oportet et esse in quadam medietate	306
Qu. 56: Vtrum virtus opponatur vitio et vtrum contrarie	308
Qu. 57: Vtrum virtus magis opponatur vni extremo quam alteri	310
Qu. 58: Vtrum vitia insint nobis contra naturam	312
Qu. 59: Vtrum operationibus humanis possit esse aliqua malitia vel aliquid malum	313
Liber III	318
Qu. 60: Vtrum in operationibus humanis sit aliquid voluntarium	318
Qu. 61: Vtrum voluntas possit cogi	322
Qu. 62: Vtrum illud quod est violentum sit voluntarium	324
Qu. 63: Vtrum illa que fiunt metu pene vel timore sint voluntaria	326
Qu. 64: Vtrum sint aliqua peccata talia que antequam homo faciat debeat pati mortem	329
Qu. 65: Vtrum illa que sunt facta per ignorantiam sint voluntaria	333
Qu. 66: Vtrum electio habeat esse in voluntate vel in intellectu	337
Qu. 67: Vtrum electio habeat esse impossibile vel solum sit possibile	338
Qu. 68: Vtrum consilium sit ipsius finis	340
Qu. 69: Vtrum de solis operationibus humanis possit esse consilium	341

Qu. 70: Vtrum inquisitio consiliatiua procedat in infinitum	343
Qu. 71: Vtrum voluntas sit indifferenter boni et mali	345
Qu. 72: Vtrum, si voluntati proponatur maius bonum et minus bonum, possit ferri in minus bonum dimittendo maius bonum	346
Qu. 73: Vtrum aliqua actio potest dici bona vel mala propter circumstantias	348
Qu. 74: Vtrum aliquis a natiuitate possit esse bonus vel malus	350
Qu. 75: Vtrum fortitudo sit virtus	354
Qu. 76: Vtrum fortitudo habeat esse circa terribilia	356
Qu. 77: Vtrum in actu fortitudinis habeat esse delectatio	358
Qu. 78: Vtrum temperantia sit virtus	361
Qu. 79: Vtrum temperantia sit melior virtus et dignior quam fortitudo et iustitia	364
Qu. 80: Vtrum insensibilitas sit vitium	366
Liber IV	370
Qu. 81: Vtrum liberalitas sit virtus	370
Qu. 82: Vtrum liberalitas habeat esse circa diuitias vel pecunias	372
Qu. 83: Vtrum actus liberalis sit magis accipere quam dare	373
Qu. 84: Vtrum liberalitas sit maxima virtus	376
Qu. 85: Vtrum liberalis debeat plura dare quam sibi retinere	378
Qu. 86: Vtrum prodigalitas sit vitium, inquirendo simul cum hoc vitium sit magis vitium quam illiberalitas vel auaritia	380
Qu. 87: Vtrum illiberalitas sit vitium	383
Qu. 88: Vtrum magnificentia sit virtus	386
Qu. 89: Vtrum magnificentia habeat esse circa magnos sumptus	388
Qu. 90: Vtrum parvificentia sit vitium	390
Qu. 91: Vtrum magnanimitas sit virtus	391
Qu. 92: Vtrum magnanimitas habeat esse circa honores	395
Qu. 93: Vtrum diuitie conferant ad magnanimitatem	397
Qu. 94: Vtrum presumptio sit vitium	399
Qu. 95: Vtrum pusillanimitas sit vitium	401
Qu. 96: Vtrum mansuetudo sit virtus	403
Qu. 97: Vtrum clementia sit virtus distincta a mansuetudine	404
Qu. 98: Vtrum ira sit passio generalis non distincta contra alias passiones	406
Qu. 99: Vtrum sit dare maximum malum siue malum simpliciter	408
Qu. 100: Vtrum irasci sit licitum	409
Qu. 101: Vtrum adulatio sit vitium	411
Qu. 102: Vtrum veritas sit virtus, inquirendo cum hoc vitium sit virtus moralis	413

Qu. 103: Vtrum veritas sit virtus specialis	415
Qu. 104: Vtrum circa ludos habeat esse aliqua virtus	416
Qu. 105: Vtrum verecundia sit virtus	417
Qu. 106: Vtrum verecundia possit esse in homine virtuoso	420
Qu. 107: Vtrum verecundia solum sit de turpefacto	421
Liber V	423
Qu. 108: Vtrum ad scientiam moralem pertineat determinare de iustitia	423
Qu. 109: Vtrum iustitia sit virtus moralis	424
Qu. 110: Vtrum iustitia sit in ratione vel in appetitu sensitivo vel in aliquo alio sicut in subiecto	426
Qu. 111: Vtrum iustitia sit solum ad alterum	428
Qu. 112: Vtrum iustitia sit preclarissima virtutum	429
Qu. 113: Vtrum ius sit obiectum iustitie	431
Qu. 114: Vtrum iustitia legalis sit eadem essentialiter cum aliis virtu- tibus moralibus	432
Qu. 115: Vtrum mechans propter lucrum debeat magis dici auarus quam luxuriosus	435
Qu. 116: Vtrum iustitia distributiua et commutatiua sint diuerse species iustitie	437
Qu. 117: Vtrum iustitia commutatiua et iustitia distributiua sit idem medium	440
Qu. 118: Quale medium debeat accipi in iustitia commutatiua et in iustitia distributiua, vtrum medium rei vel medium quoad nos .	442
Qu. 119: Vtrum actum iustitie sit iudicare vel tribuere vnique quod suum est	445
Qu. 120: Vtrum iustitia fiat sufficienter in contrapatiendo equale . . .	447
Qu. 121: Vtrum indigentia humana sit mensura omnium commuta- bilium	450
Qu. 122: Vtrum nummista sit mensura omnium commutabilium . . .	451
Qu. 123: Vtrum necessarium sit habere nummista	452
Qu. 124: Vtrum melius sit ciuitatem regi optimo viro vel optimis legibus	455
Qu. 125: Vtrum iustum paternum et iustum dominatum sint sim- pliciter iusta	457
Qu. 126: Vtrum sit aliquod iustum naturale	459
Qu. 127: Vtrum sacrificare diis sit naturale	462
Qu. 128: Vtrum combinatio maris cum femella in ciuitate sit naturalis	463
Qu. 129: Vtrum operans iniusta sit iniustus	466
Qu. 130: Vtrum epycheia sit virtus	467
Qu. 131: Vtrum liceat alicui subdito legi ire contra verba legis	469
Qu. 132: Vtrum aliquis patiatu iniustum a seipso voluntarie	471

Qu. 133: Vtrum aliquis sibi ipsi possit facere iniustum	472
Liber VI	475
Qu. 134: Vtrum intellectus practicus et speculatiuus sint diuerse potentie anime	475
Qu. 135: Vtrum omnes virtutes sint morales	478
Qu. 136: Vtrum ratio practica reguletur et determinetur ab appetitu .	482
Qu. 137: Vtrum deus possit facere quod aliquid quod factum est sit non factum	483
Qu. 138: Vtrum virtutes intellectuales debeant dici virtutes	485
Qu. 139: Vtrum sint quinque virtutes intellectuales	487
Qu. 140: Vtrum ars sit virtus, inquirendo cum hoc vtrum sit virtus intellectualis	489
Qu. 141: Vtrum ars differat a prudentia	491
Qu. 142: Vtrum prudentia sit virtus moralis vel intellectualis	493
Qu. 143: Vtrum prudentia sit necessaria ad hoc quod homo bene viuat	495
Qu. 144: Vtrum prudentia possit corrumpi per obliuionem	496
Qu. 145: Vtrum prudentia et politica sint idem	498
Qu. 146: Vtrum prudentia sit cognoscitiua particularium	500
Qu. 147: Vtrum eubulia sit virtus	501
Qu. 148: Vtrum eubulia sit virtus distincta a prudentia	503
Qu. 149: Vtrum synesis sit virtus, inquirendo cum hoc vtrum sit distincta ab aliis virtutibus	504
Qu. 150: Vtrum prudentia insit nobis a natura	507
Qu. 151: Vtrum appetitus rectus presupponat virtutes morales	508
Qu. 152: Vtrum ille qui habet virtutem moralem habeat prudentiam .	512
Qu. 153: Vtrum ille qui habet vnam virtutem habeat omnes virtutes .	514
Liber VII	520
Qu. 154: Vtrum ad scientiam moralem spectet considerare de contin- tentia	520
Qu. 155: Vtrum possibile sit virtutem heroycam inesse homini	522
Qu. 156: Vtrum bestialitatem possibile sit inesse homini	525
Qu. 157: Vtrum materia continentie et incontinentie sint delectatio- nes secundum gustum et tactum	526
Qu. 158: Vtrum continentia sit in concupiscibili sicut in subiecto vel in irascibili	528
Qu. 159: Vtrum habens scientiam rectam possit incontinenter agere .	530
Liber X	533
Qu. 160: Vtrum spectet ad X librum determinare de delectatione . . .	533
Qu. 161: Vtrum omnis delectatio sit bona	535
Qu. 162: Vtrum omnis delectatio sit per se bona	537

Qu. 163: Vtrum delectatio sit optimum	538
Qu. 164: Vtrum delectatio sit motus	540
Qu. 165: Vtrum delectatio sit in tempore	542
Qu. 166: Vtrum delectatio sit passio	545
Qu. 167: Vtrum delectationes distinguantur secundum distinctio- nem operationum	547
Qu. 168: Vtrum sensus visus sit purior quam alii sensus	549
Qu. 169: Vtrum in contemplatione vel in speculatione primorum entium, in qua consistit felicitas, maxime possumus continue operari	551
Qu. 170: Vtrum operatio contemplatiua, in qua consistit felicitas, sit delectabilissima	553
Qu. 171: Vtrum felicitas contemplatiua sit principalior quam felicitas practica	556
Qu. 172: Vtrum deus habeat curam de hominibus, et maxime de hominibus bonis et perfectis et scientibus	559
Qu. 173: Vtrum sermones faciant homines bonos et studiosos	560
Qu. 174: Vtrum solus rex habeat virtutem coactiuam	562
 BIBLIOGRAFIA	 565
 INDICE DEI LUOGHI E DEGLI AUTORI ANTICHI E MEDIEVALI	 577
 INDICE DEGLI AUTORI MODERNI CITATI NELL'INTRODUZIONE	 587